

توسعه گردشگری مناطق روستایی با تأکید بر اولویت‌های سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها. مطالعه موردی: استان آذربایجان شرقی

میرنجف موسوی^{۱*}، احمد آفتاب^۲، علی مجنون^۳، صغری نیرومند شیشوان^۴

^۱استاد گروه جغرافیا، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران

^۲دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران

^۳مدرس گروه هنر و معماری دانشگاه بناب، بناب، ایران

^۴عضو هیأت‌علمی گروه مهندسی معماری دانشگاه بناب، بناب، ایران

تاریخ دریافت: ۹۵/۴/۱۹؛ تاریخ پذیرش: ۹۶/۲/۳

چکیده

گردشگری روستایی، یکی از مفاهیم و اشکال توسعه پایدار روستایی است که در آن از منابع موجود در مناطق روستایی استفاده می‌شود، اما انزوای جغرافیایی و محرومیت در برخورداری‌ها باعث شده تا ظرفیت‌های فراوان این مناطق را کد مانده و کمکی به تقویت بنیان‌های اجتماعی و اقتصادی جوامع محلی نکند. در این راستا، هدف این پژوهش شناسایی و اولویت‌بندی ضرورت‌های سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های روستاهای گردشگرپذیر استان آذربایجان شرقی، نقش سرمایه‌گذاری در توسعه گردشگری مناطق روستایی و همچنین رتبه‌بندی این روستاها از نظر اولویت‌های سرمایه‌گذاری است؛ بنابراین این پژوهش از نوع کاربردی و با رویکرد توصیفی-تحلیلی است. جامعه مورد مطالعه در این پژوهش روستاهای دارای جاذبه گردشگری استان آذربایجان شرقی است که از این تعداد ۴۸ روستا به روش تصادفی ساده انتخاب شده است. نتایج حاصل از یافته‌های پژوهش با استفاده از تحلیل عاملی، ۷۱ متغیر را در قالب هشت عامل بارگذاری نمود؛ همچنین بررسی‌ها نشان داد که سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها منجر به افزایش بازدید گردشگران از این روستاها شده است. نتایج حاصل از پیاده‌سازی مدل ویکور در زمینه رتبه‌بندی متغیرها از نظر میزان ضرورت سرمایه‌گذاری نشان می‌دهد که بیشترین ضرورت سرمایه‌گذاری در رابطه با متغیرهای رفاهی و خدماتی است؛ همچنین نتایج مدل در زمینه رتبه‌بندی روستاها نیز نشان داد که با وجود برخورداری نسبی روستاهای جنوبی استان از نظر زیرساخت‌های گردشگری در مقایسه با روستاهای شمالی، به دلیل مراجعه بیشتر گردشگران به روستاهای جنوبی، بیشترین کمبود از نظر امکانات و زیرساخت‌ها نیز در روستاهای گردشگرپذیر جنوب استان مشاهده می‌شود؛ بنابراین جهت بهره‌مندی از مزایای گردشگری در جهت توسعه این مناطق، برنامه‌ریزان بایستی به سرمایه‌گذاری‌ها در زیرساخت‌هایی با کارکرد رفاهی و خدماتی و مطابق با نیاز گردشگران و به تناسب نیازهای محلی گردشگران اهمیت داده شود.

واژه‌های کلیدی: توسعه روستایی، زیرساخت گردشگری روستایی، تحلیل عاملی، ویکور، آذربایجان شرقی

مقدمه

کشورها را به خود اختصاص داده و ویژگی اصلی آنها را می‌توان فقر و محرومیت گسترده در کنار ظرفیت‌ها و جاذبه‌های طبیعی و گردشگرپذیر عنوان کرد؛ ظرفیت‌هایی که به دلیل ناشناخته ماندن و عدم دسترس‌پذیری بکر مانده و کمتر مورد بهره‌برداری قرار گرفته‌اند (Scott et al., 2012: 213-215). بنابراین با توجه به اهمیت بسیار زیاد این مناطق در جذب گردشگران داخلی و خارجی و نیز نقش پیش‌رانه آن در تحقق توسعه مناطق روستایی و نیز تحقق عدالت

گردشگری در هر فضای جغرافیایی در روندی از تطبیق‌پذیری جاذبه‌ها، سکونتگاه‌ها و تسهیلات مورد نیاز انجام می‌گیرد (قنبری و ادمی، ۱۳۹۷: ۱۷۰). توسعه امکانات گردشگری نقاط روستایی موضوع و یا دغدغه جدید برنامه‌ریزان حوزه گردشگری است. مناطقی که بخش‌های قابل توجهی از سرزمین

این مناطق، مانع از استفاده بهینه از این ظرفیت‌ها برای توسعه و رونق گردشگری شده است. با توجه به این که پیش نیاز هرگونه برنامه‌ریزی و از آن جمله برنامه‌ریزی در جهت تأمین سرمایه‌های لازم برای توسعه زیرساخت‌های گردشگری در مناطق روستایی، شناخت وضعیت فعلی این مناطق از نظر سطح برخورداری است تا از این طریق بتوان امکانات و سرمایه‌ها را متناسب با نیازهای هر منطقه هدایت کرد، ضروری است تا سمت و سوی پژوهش‌ها را به آن سو متمایل کرد. مسئله اصلی پژوهش حاضر تحلیل گردشگری مناطق روستایی استان آذربایجان شرقی از منظر زیرساخت‌ها و نقش زیرساخت‌ها در رونق این شاخه از گردشگری است. براین اساس این مطالعه می‌کوشد تا با تحلیل جامع و اخذ روش‌شناسی مناسب برای پرسش‌های زیر پاسخ مناسب بیابد:

- ۱- مهم‌ترین امکانات و زیرساخت‌های مورد نیاز برای توسعه گردشگری در مناطق روستایی استان آذربایجان شرقی کدامند؟
- ۲- توزیع سرمایه‌گذاری در امکانات و زیرساخت‌های گردشگری در روستاهای گردشگری‌پذیر استان آذربایجان شرقی به چه صورت است؟
- ۳- سرمایه‌گذاری برای کدام‌یک از زیرساخت‌ها در مناطق روستایی استان آذربایجان شرقی اولویت بیشتری برخوردار است؟
- ۴- توزیع فضایی روستاهای گردشگری‌پذیر استان آذربایجان شرقی از نظر سطح برخورداری از زیرساخت‌ها به چه صورت است؟
- ۵- راهبردهای پیشنهادی برای رونق گردشگری در مناطق روستای استان آذربایجان شرقی کدامند؟

مبانی نظری پژوهش

صاحب‌نظران توسعه روستایی با در نظر گرفتن مزیت‌ها و اثرات مثبت فعالیت‌های گردشگری در ایجاد درآمد و فرصت‌های شغلی به‌عنوان یک گزینه جدید، معتقدند که گردشگری روستایی توانایی بالایی برای ارتقای شیوه‌های زندگی روستایی دارد و به ایجاد تغییرات مثبت در توزیع درآمد در این مناطق

فضایی^۱، امروزه کشورهای پیشرو در صنعت گردشگری اقدام به سرمایه‌گذاری در این حوزه نموده و گوی سبقت را از هم می‌ربایند (Deller, 2013: 185). توسعه گردشگری در هر کشوری نیازمند سرمایه‌گذاری است و بدون سرمایه‌گذاری در طرح‌های زیربنایی و روستایی نمی‌توان انتظار توسعه گردشگری را داشت. برای تحقق این مهم، امروزه بسیاری از کشورهای جهان، اقدام به شناخت و اولویت‌بندی نیازهای گردشگری خود نموده و متناسب با این نیازها و همچنین خواست‌های گردشگران سرمایه‌گذاری می‌نمایند (حسن‌نژاد و حکیم‌دوست، ۱۳۹۳: ۸۹). این امر، به ویژه در مبحث توسعه گردشگری مناطق روستایی بسیار حائز اهمیت است. به طوری که بین کیفیت و کمیت زیرساخت‌ها و میزان گردشگران وارد شده به یک منطقه ارتباط قوی وجود داشته و صرف وجود جاذبه‌های گردشگری برای ورود گردشگران به یک منطقه کافی نیست (Yilmaz, 2010: 239). بنابراین به منظور حل مسائل ناشی از عدم تعادل‌ها در زمینه توسعه مناطق و به ویژه توسعه روستاها، گام نخست شناخت سطح این مناطق از نظر برخورداری در زمینه‌های مختلف است (سرور و روستا، ۱۳۸۹: ۳۹) زیرا شناخت دقیق و علمی امکانات و زیرساخت‌های موجود در روستاهایی که سالانه پذیرای تعداد زیادی از گردشگران هستند، برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیران را به سمت اتخاذ تصمیمات اصولی و منطبق بر واقعیات یاری خواهد نمود. به خصوص این که شناخت انواع امکانات در مورد روستاهای گردشگری پذیر باشد از اهمیت زیادی برخوردار است (Shaban, 2010: 103).

استان آذربایجان شرقی نیز به دلیل وسعت زیاد و همچنین تنوع آب‌وهوایی و فرهنگی دارای تعداد زیادی جاذبه طبیعی و فرهنگی بوده که بخشی از آنها در روستاها قرار گرفته‌اند. با وجود این که جاذبه‌های گردشگری قرار گرفته در نقاط روستایی از قابلیت زیادی برای جذب گردشگران برخوردار هستند ولی عدم سرمایه‌گذاری مناسب و کافی در زیرساخت‌های

به عنوان گردشگری را به وجود می‌آورند؛ یعنی شکل‌گیری و رونق توسعه گردشگری تابع اقداماتی در جهت تأمین امکانات و زیرساخت‌ها، شناساندن، مدیریت علمی، تولید ارزش فرهنگی - اقتصادی و... بوده و بعد از تأمین این شرایط گردشگری رونق گرفته و اثرات مثبت خود را بروز می‌دهد (Cawley and Gillmor, 2008: 323).

زیرساخت‌های گردشگری عواملی هستند که به قصد ارائه خدمات و ارتفاع توسعه خدمات به گردشگران و مسافران تهیه می‌شود (Boers and Cottrell, 2007: 11). بر اساس تعریف سازمان جهانی گردشگری (UNWTO) مهم‌ترین زیرساخت‌های گردشگری شامل تأسیسات اقامتی مانند هتل‌ها و مسافرخانه‌ها واحدهای پذیرایی بین‌راهی و رستوران، دفاتر خدمات مسافرتی، نمایشگاه‌های فرهنگی و هنری، پارک‌های عمومی، تعداد وسایل نقلیه درون‌شهری عمومی، فرصت‌های سرمایه‌گذاری و مناطق نمونه گردشگری است (Ferguson, 2007: 558). بایستی توجه نمود که زیرساخت‌های گردشگری به دو بخش اولیه و ثانویه تقسیم می‌شوند. عناصر اولیه همان جاذبه‌های گردشگری موجود در سطح روستاها هستند که گردشگران را به خود جلب می‌کنند؛ اما عناصر ثانویه آن دسته از خدمات و امکانات را شامل می‌شوند که برای رفاه گردشگران لازم است. بر این اساس، به منظور فراهم آمدن شرایط مناسب تحقق عواملی مانند وجود جاذبه‌های گردشگری شامل جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و انسان‌ساخت؛ وجود زیرساخت‌های مناسب شامل راه‌ها ارتباطی، آب، برق، تلفن و سیستم فاضلاب مناسب؛ وجود عناصر خدماتی برای گردشگران شامل هتل‌ها و مراکز مختلف اژانس‌های خدماتی گردشگری؛ تبلیغات مناسب و معرفی شایسته امکانات و جاذبه‌های گردشگری؛ سیاست‌گذاری مناسب و سیستم اداری کارآمد ضروری است (دهستانی، ۱۳۸۳: ۳۲).

می‌انجامد (محمدی یگانه و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹۴)؛ بنابراین نقش و جایگاه گردشگری روستایی در فرآیندهای توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در مقیاس محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی به قدری مهم است که روز به روز اثرات مثبت و سازنده‌ی آن در تمامی ابعاد مورد توجه قرار گرفته است (Mayer et al., 2010: 77). زیرا نقش گردشگری روستایی در کمک به رفع پیامدهای توسعه نیافتگی در مناطق محروم روستایی، رفع فقر و نابرابری اجتماعی و اقتصادی، بیکاری، مهاجرت روستایی و غیره برای همگان آشکار شده است (George et al., 2009: 106)؛ بنابراین اندیشمندان و صاحب‌نظران امر برنامه‌ریزی توسعه ناحیه‌ای و روستایی با ارائه‌ی دیدگاه‌ها و تئوری‌های خاص، هر کدام به نوعی سعی کردند که به اهمیت روستاهای دارای جاذبه‌های گردشگری در توسعه‌ی متعادل ناحیه‌ای اشاره نمایند؛ به عنوان مثال اقتصاددانان پیرو مکتب نئوکلاسیک^۱، رشد و توسعه مناطق محروم روستایی را تحت تأثیر دو عامل مکانیسم تعادل و جابجایی می‌دانند که خود این امر تحت تأثیر گردشگری بوده و در بلندمدت منجر به تعادل ناحیه‌ای می‌شود (فائد رحمتی و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۵) و با اینکه طرفداران اقتصاد سیاسی^۲ معتقدند که شکل‌گیری توریسم روستایی تحت تأثیر و نفوذ شدید عوامل تعیین‌کننده اقتصادی و سیاسی حاکم بر هر کشور بوده و سایر جنبه‌های آن نیز منتج از این عوامل است (Yan-lin, 2005: 13). در واقع طرفداران مکتب اقتصاد سیاسی به دنبال نقش‌آفرینی دولت از طریق تأمین زیرساخت‌ها در حوزه گردشگری و از آن جمله روستاهای گردشگر پذیر هستند (Hua, 2006: 9).

بنابراین می‌توان گفت که گردشگری همانند خیلی از موضوعات امروزی، چندبُعدی است و ماهیت سیستمی دارد؛ به تبع این خصیصه و این‌که هر سیستم از اجزایی تشکیل می‌شود، گردشگری نیز عناصر و اجزایی دارد که با ترکیب یکدیگر، یک کلیتی

1. Neoclassica School
2. Political economy

3. united nations world tourism organization

پیشینه پژوهش

پارک و یون^۱ (۲۰۱۱) در پژوهشی با عنوان «شاخص‌هایی برای ارزیابی توسعه زیرساخت‌های گردشگری روستایی» که در کشور چین انجام دادند، اقدام به سنجش و ارزیابی ۳۳ شاخص تقاضا محور مرتبط با گردشگری روستایی نمودند به این نتیجه رسیدند که انتخاب شاخص‌هایی برای توسعه گردشگری روستایی در این کشور اگر مبتنی بر جامعه محلی باشد، می‌تواند افزایش کیفیت مدیریت گردشگری روستایی مفید بوده و همچنین بیانگر واقعیات عینی موجود در سطح روستاها باشد (Park and Yoon, 2011: 132). لامپرنو و تریگیر^۲ (۲۰۱۱) در پژوهشی با عنوان «هزینه‌ها و پیامدهای همکاری شرکت‌ها در توسعه گردشگری مناطق روستایی» اقدام به ارزیابی اثرات اقتصادی گردشگری روستایی برای شرکت‌ها و دفاتر فعال در زمینه توسعه گردشگری روستایی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که عامل بازاریابی به عنوان یکی از مشکلات اساسی جهت توسعه گردشگری جوامع روستایی است؛ همچنین عدم وجود زیرساخت‌های مورد نیاز برای اقامت طولانی مدت گردشگران در این مناطق نیز به عنوان یکی دیگر از عوامل است که در این مناطق هنوز به‌طور جدی مورد توجه دولت‌ها قرار نگرفته است (Lamprino and Tregear, 2011: 423). شارن هاروود^۳ (۲۰۱۰) در پژوهشی با عنوان «برنامه‌ریزی برای جوامع گردشگری برپایه‌ی گردشگری مناطق روستایی کوه‌های آرفک» ضمن بیان موانع و مشکلات این گونه مناطق جهت توسعه و رونق گردشگری از نظر مشکلات اجتماعی، اقتصادی و محیطی به این نتیجه رسیدند که با وجود مشکل بودن دسترسی به این مناطق، بازدهی سرمایه‌گذاری در صنعت گردشگری مناطق روستایی نسبت به انواع دیگر گردشگری بیشتر بوده است (Harwood, 2010: 1909). لوریو و کروسال^۴ (۲۰۱۰) در پژوهشی با

عنوان «گردشگری و استراتژی‌های معیشت در روستاهای رومانی» با بیان این که لزوم تغییرات در اقتصاد کشور رومانی لزوم ایجاد تغییرات در زندگی روستایی را در جهت سازگاری با اقتصاد پیشرفته شهری فراهم نمود که در این زمینه توجه به جایگاه گردشگری در جوامع روستایی به عنوان یک استراتژی قوی جهت تقویت پایه‌های اقتصادی در این روستاها مورد توجه دولت‌مردان قرار گرفت. (Iorio and Corsale, 2012: 152).

تقدیسی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش خود با عنوان "شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری در مناطق روستایی، مطالعه موردی: مناطق روستایی شهرستان جیرفت"، به این نتیجه رسیدند که توسعه زیرساخت‌ها و امکانات پیش‌نیاز گسترش گردشگری در مناطق روستایی شهرستان جیرفت، چندان رضایت‌بخش نبوده و تفاوت معنی‌دار بین میزان رضایتمندی مشاهده شده نزد کارشناسان با میانه نظری یا میزان رضایتمندی متوسط وجود دارد. مهدی بروجنی و احمدوند (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان "واکاوی موانع و چالش‌های توسعه گردشگری روستایی در منطقه دنا؛ دیدگاه جامعه میزبان" نشان دادند که هشت عامل (مانع) توسعه گردشگری روستایی را در منطقه دنا با چالش مواجه کرده است. این هشت به ترتیب عبارتند از: سازمانی، اجتماعی، رفاهی، تسهیلاتی، فرهنگی، ارتباطی، مردمی و اقتصادی. «تحلیلی بر زیرساخت‌های گردشگری در مقصد اکوتوریستی بند ارومیه با استفاده از روش SWOT» عنوان پژوهشی است که توسط ضرابی و همکاران (۱۳۹۳) انجام یافته است. نتایج این پژوهش نشان داده که هر چه میزان امکانات و خدمات و تسهیلات مکان‌های گردشگری بیشتر باشد به همان اندازه میزان رضایت گردشگران افزایش می‌یابد.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نوع مطالعات کاربردی است و تجزیه و تحلیل اطلاعات به روش توصیفی و تحلیلی انجام شده است. روش گردآوری داده‌ها به دو صورت

1. Park and Yoon
2. Lamprino and Tregear
3. Harwood
4. Iorio and Corsale

مورد مطالعه با توجه به اهمیت شاخص‌ها و مسئله امکان دسترسی به داده‌های لازم، ۷۱ شاخص مورد ارزیابی قرار گرفته است که مشتمل بر شاخص‌های جمعیت‌شناختی (۹ متغیر)، خدماتی-رفاهی و تفریحی (۱۴ متغیر)، کالبدی و محیطی (۷ متغیر)، بهداشتی و درمانی (۱۱ متغیر)، آموزشی و پرورشی (۸ متغیر)، اداری - نهادی (۸ متغیر)، ارتباطی (۷ متغیر) و زیرساختی (۷ متغیر) است (جدول ۱).

اسنادی و از طریق فیش‌برداری (شامل کتاب، مقالات فارسی و لاتین، پایان‌نامه‌ها، نتایج آمار و سرشماری‌ها و همچنین گزارش‌های سازمان میراث فرهنگی) و میدانی (پرسشنامه و مصاحبه) به دست آمده است. جامعه آماری این پژوهش نیز روستاهای گردشگرپذیر استان آذربایجان شرقی است که از این تعداد ۴۸ روستا دارای بیشترین تعداد جاذبه و به روش تصادفی ساده به عنوان حجم نمونه انتخاب گردیده است. به منظور تعیین سطوح برخورداری نواحی روستایی

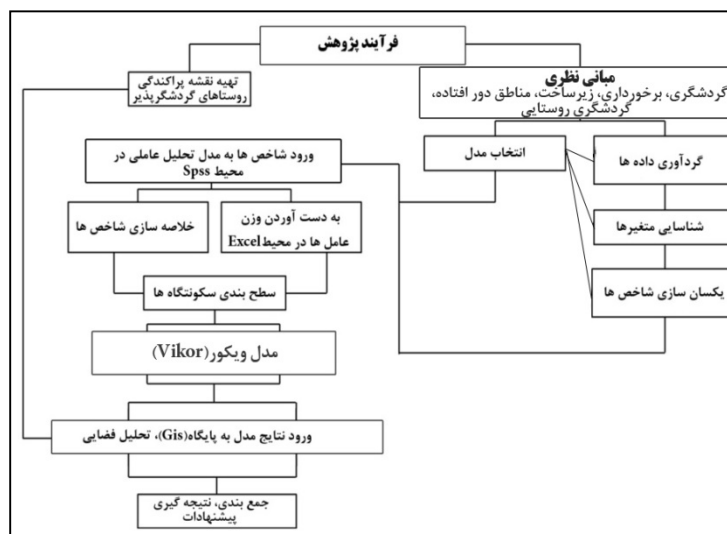
جدول ۱: متغیرهای پژوهش

متغیرهای مورد استفاده	N
جمعیت (A _۱)، بُعد خانوار (A _۲)، نرخ رشد (A _۳)، مردان شاغل (A _۴)، زنان شاغل (A _۵)، مردان محصل (A _۶)، زنان محصل (A _۷)، بیکاری زنان (A _۸)، بیکاری مردان (A _۹)	جمعیت‌شناختی
فروشگاه تعاونی (S _۱)، مسجد (S _۲)، امام‌زاده (S _۳)، بقالی (S _۴)، نانوايي (S _۵)، سفره‌خانه (S _۶)، مکانیک (S _۷)، سلمانی (S _۸)، هتل (S _۹)، مسافرخانه (S _{۱۰})، پمپ‌بنزین (S _{۱۱})، سالن ورزشی (S _{۱۲})، محل بازی کودکان (S _{۱۳})، قصابی (S _{۱۴})	خدماتی-رفاهی و تفریحی
فضای سبز (P _۱)، بوستان روستایی (P _۲)، تعداد جاذبه‌های طبیعی (P _۳)، پارک عمومی (P _۴)، راه آسفالت (P _۵)، طرح هادی روستایی (P _۶)، تعداد جاذبه‌های انسانی (P _۷)	کالبدی-محیطی
حمام عمومی (H _۱)، مرکز بهداشت (H _۲)، داروخانه (H _۳)، پزشک خانواده (H _۴)، خانه‌ی بهداشت (H _۵)، دامپزشک (H _۶)، مرکز زایمان (H _۷)، سامانه جمع‌آوری زباله (H _۸)، آزمایشگاه و رادیولوژی (H _۹)، آب شرب بهداشتی (H _{۱۰})، اورژانس (H _{۱۱})	بهداشتی-درمانی
مهد کودک (E _۱)، مدرسه ابتدایی (E _۲)، مدرسه راهنمایی (E _۳)، دبیرستان (E _۴)، مرکز فنی و حرفه‌ای (E _۵)، کتابخانه‌ی عمومی (E _۶)، مدرسه شبانه‌روزی (E _۷)، آموزش تخصصی کارکنان گردشگری (E _۸)	آموزشی-پرورشی
دهیار (I _۱)، شورای اسلامی (I _۲)، شورای حل اختلاف (I _۳)، پاسگاه انتظامی (I _۴)، مرکز خدمات گردشگری (I _۵)، شرکت تعاونی (I _۶)، مرکز خدمات جهاد کشاورزی (I _۷)، دفتر خدمات گردشگری (I _۸)	اداری - نهادی
آنتن دهی موبایل (C _۱)، اینترنت (C _۲)، صندوق پست (C _۳)، دفتر پست (C _۴)، دفتر مخابرات (C _۵)، وسیله‌ی نقلیه عمومی (C _۶)، دفتر فروش روزنامه و مجله (C _۷)	ارتباطی
برق سراسری (S _۱)، گاز شهری (S _۲)، شعبه بانک (S _۳)، ایستگاه آتش‌نشانی (S _۴)، ایستگاه حلال احمر (S _۵)، موتور برق اضطراری (S _۶)، سیستم تصفیه‌ی آب (S _۷)	زیرساختی

مأخذ: نویسندگان، ۱۳۹۴

استفاده از بسته نرم‌افزاری SPSS و Excel صورت گرفته و از نرم‌افزار GIS نیز برای نمایش نتیجه داده‌ها به صورت تصویری استفاده شده است. ساختار کلی روش و مدل مورد استفاده به شرح ذیل است:

پس از محاسبه شاخص‌ها و با استفاده از مدل «تحلیل عاملی» و «ویکور» به تعیین و اندازه‌گیری سطوح برخورداری روستاهای مورد مطالعه پرداخته شد در این میان عملیات آماری و داده‌پردازی با

شکل ۱: مدل اجرایی پژوهش (نویسندگان، ۱۳۹۴)

معرفی محدوده مورد مطالعه

استان آذربایجان شرقی با وسعت ۴۷۸۳۰ کیلومتر مربع بزرگ‌ترین و پرجمعیت‌ترین استان شمال غربی ایران و یازدهمین استان بزرگ کشور محسوب می‌شود که از نظر موقعیت جغرافیایی در مدارهای ۴۵ درجه و ۵ دقیقه و ۴۷ درجه و ۳۰ دقیقه و ۳۶ درجه و ۲۲ دقیقه و ۳۹ درجه قرار گرفته است (ملکی و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۹). رود ارس حدود شمالی آن را با کشورهای جمهوری آذربایجان، ارمنستان و ایالت خودمختار نخجوان مشخص می‌کند، از سمت غرب و جنوب نیز با استان‌های آذربایجان غربی و زنجان و از سمت شرق نیز با استان اردبیل مرز مشترک دارد. در حال حاضر استان آذربایجان شرقی دارای ۲۰ شهرستان، ۵۹ شهر و ۴۴ بخش، ۱۴۲ دهستان و ۲۷۷۲ آبادی دارای سکنه است. بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن تعداد جمعیت استان ۳۷۲۴۶۲۰ نفر بوده که از این تعداد ۶۹/۲ درصد را جمعیت شهرنشین و ۳۰/۸ درصد را ساکنان روستاها تشکیل می‌دهند (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۰).

مطابق با نتایج جدول (۲) میزان همبستگی

KMO در این پژوهش برابر با ۰/۷۲۴ بوده بیانگر مناسب بودن مدل برای پژوهش است.

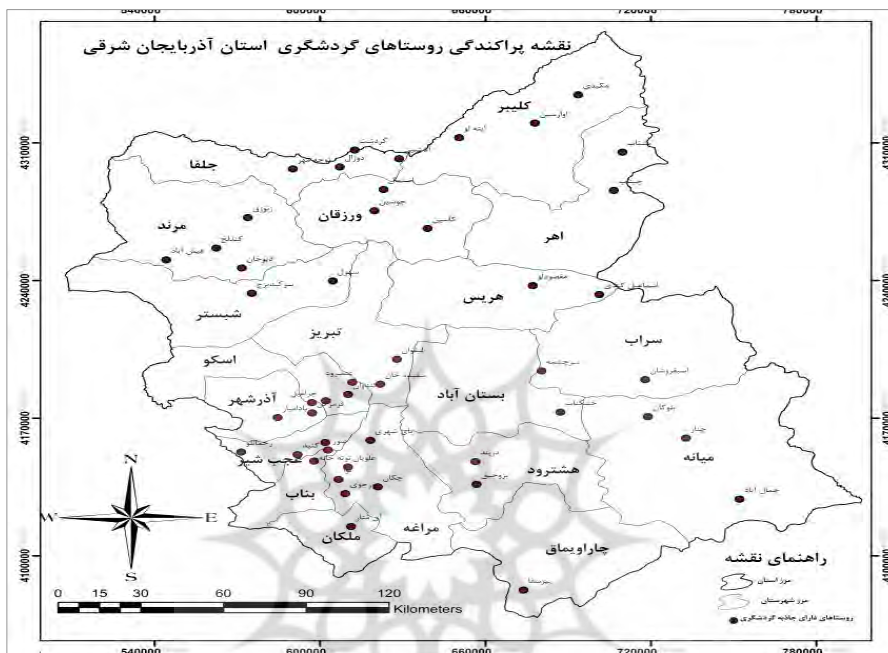
همچنین با توجه به این که در این پژوهش، تحلیل عاملی از نوع R است؛ بنابراین با استفاده از ماتریس همبستگی، عوامل مشترک و اهمیت نسبی هر یک از متغیرها معلوم می‌گردد که در این پژوهش متغیرهایی که ضریب همبستگی آن‌ها بالای ۰/۵ باشد انتخاب و بقیه متغیرها حذف شده است.

مدل ویکور^۱: ویکور، یک روش تصمیم‌گیری چندمعیاره برای حل یک مسأله تصمیم‌گیری است که اپریکوویک و تزنگ در سال ۱۹۹۸ این روش را ارائه و در سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۷ آن را توسعه دادند. این روش که مبتنی بر برنامه‌ریزی توافقی مسائل تصمیم‌گیری چند معیاره است، مسائلی با معیارهای نامتناسب و ناسازگار را مورد ارزیابی قرار می‌دهد (Opricovic and Tzeng, 2007; Serafim and Gwo-Hshiung, 2004). این روش روی دسته‌بندی و انتخاب از یک مجموعه گزینه‌ها تمرکز داشته و جواب‌های سازشی را برای یک مسئله با معیارهای متضاد تعیین می‌کند، به طوری که قادر است تصمیم‌گیرندگان را برای دستیابی به یک تصمیم نهایی یاری دهد (امیری و دارستانی، ۱۳۸۹).

جدول ۲: آزمون کیفیت نمونه‌گیری

مدل تحلیل عاملی Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		۰/۷۲۴
آزمون بارلت	مقدار کای اسکور	۳۳۰۴/۳۵۷
	Df	۶۸
	Sig	۰/۰۰۰

مأخذ: نویسندگان، ۱۳۹۴

شکل ۲: توزیع فضایی روستاهای گردشگری استان آذربایجان شرقی (نویسندگان، ۱۳۹۴)

این استان دارای بیش از ۱۷۰ روستای گردشگری است، از این تعداد ۴۸ روستا که دارای بیشترین جاذبه و همچنین بیشترین سطح ورود گردشگران هستند، مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول ۳: روستاهای گردشگر پذیر استان

نام آبادی	شهرستان	تعداد جاذبه	گردشگران وارد شده	نام آبادی	شهرستان	تعداد جاذبه	گردشگران وارد شده
پیرسقا	چاراویماق	۳	۳۴۲۵	عنصرود	اسکو	۴	۱۶۵۴۸
مکیدی	کلیبر	۴	۴۲۱۳	کندوان	اسکو	۲	۸۷۴۱۲
کردشت	جلفا	۵	۵۶۴۷	اسبفروشان	سراب	۲	۹۶۳۱
اینه لو	کلیبر	۴	۶۸۷۴	چراغیل	آذرشهر	۳	۱۶۸۴۷
دوزال	جلفا	۴	۹۱۲۵	مجارشین	اسکو	۴	۱۱۵۰۰
آشتیین	جلفا	۴	۱۰۲۱۴	قرمزگل	آذرشهر	۳	۷۴۵۰
نوجه مهر	جلفا	۵	۱۱۲۴۱	بادامیار	آذرشهر	۳	۸۷۴۵
پشتاب	اهر	۴	۷۴۵۵	خشکناب	بستان‌آباد	۲	۱۴۸۰۰
استمال	ورزقان	۴	۸۵۴۴	بلوکان	میانه	۲	۱۵۴۷۷
چیناب	اهر	۳	۴۲۵۳	یای شهری	مرآغه	۳	۲۲۴۵۰
زنوزق	مرند	۵	۱۲۵۴۶	بارازلو	عجب‌شیر	۳	۲۴۹۰۵

۱۵۴۷۶	۲	عجبشیر	رحمان لو	۸۲۵۴	۴	ورزقان	جوشین
۴۲۰۰	۵	بناب	صور	۹۸۵۲	۳	اهر	کاسین
۱۱۴۷۶	۳	عجبشیر	گنبد	۷۵۴۶	۳	مرند	کندلج
۴۸۰۶	۵	بناب	توته خانه	۴۲۱۵	۳	ورزقان	دیوجان
۶۵۵۵	۳	میانه	چنار	۶۵۲۲	۴	اهر	عیش آباد
۴۵۶۲	۳	هشترود	دربند	۴۵۲۵	۳	شبستر	سهرل
۲۵۵۴۱	۳	مراغه	علویان	۴۵۶۵	۳	شبستر	سرکندیزج
۲۱۳۶۰	۴	مراغه	نوا	۵۴۳۹	۳	هریس	مقصودلو
۱۲۰۳۳	۳	هشترود	بزوجیق	۶۴۵۲	۲	هریس	اسماعیل کندی
۳۵۳۳۳	۳	مراغه	چکان	۴۲۲۳	۲	سراب	سرچشمه
۱۶۴۵۳	۲	مراغه	ورجوی	۲۱۵۴۷	۱	تبریز	لیقوان
۹۰۰۲	۲	میانه	جمال آباد	۵۲۳۶۵	۳	تبریز	سفیده خان
۱۶۹۷۸	۴	کلیبر	اوراسین	۳۵۴۶	۱	ملکان	آق منار

مأخذ: میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان آذربایجان شرقی، ۱۳۹۴

بیش از ۵۴۵۷۶۴۵ نفر از این روستاها بازدید کرده‌اند.

یافته‌های پژوهش

جهت پاسخگویی به این سؤال که مهم‌ترین امکانات و زیرساخت‌های مورد نیاز برای توسعه گردشگری مناطق روستایی استان آذربایجان شرقی کدام‌ها هستند؟ اقدام به پیاده‌سازی مدل تحلیل عاملی نموده که بر اساس نتایج حاصل از آن، ۷۱ متغیر بارگذاری شده در قالب ۸ عامل به صورت جدول ۴ به دست آمده است.

۴۸ روستای انتخاب شده در این پژوهش، دارای

۳۷۰۵۳ نفر جمعیت بوده که از این تعداد ۵۱/۰۲ درصد را مردان و ۴۸/۹۸ درصد را زنان تشکیل می‌دهند. از نظر سطح سواد هم نرخ باسوادی در روستاهای فوق برابر با ۸۷/۷۵ درصد است که از میانگین سطح سواد روستایی استان حدود شش درصد بیشتر است؛ همچنین این تعداد روستا دارای بیش از ۱۵۳ جاذبه شناخته شده بوده که بر اساس آمار سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان آذربایجان شرقی از سال ۱۳۸۵ لغایت ۱۳۹۲

جدول ۴: عوامل نهایی استخراج شده و شاخص‌های بارگذاری شده (نویسندگان، ۱۳۹۴)

عنوان عامل	متغیرهای مورد استفاده	مقدار ویژه	درصد واریانس	واریانس جمعی
جمعیت شناختی	A ₁ , A ₂ , A ₃ , A ₄ , A ₂₄ , A ₂₅ , A ₂₆ , A ₂₇ , A ₂₈	۷/۲۴۱	۲۱/۶۵۲	۲۱/۶۵۲
خدماتی - رفاهی و تفریحی	A ₅ , A ₆ , A ₈ , A ₁₃ , A ₁₄ , A ₂₉ , A ₃₀ , A ₃₁ , A ₃₂ , A ₃₃ , A ₃₄ , A ₃₅ , A ₃₆	۵/۶۵۰	۱۵/۲۵۴	۳۶/۹۰۶
کالبدی - محیطی	A ₉ , A ₁₀ , A ₁₁ , A ₁₈ , A ₃₉ , A ₄₀	۳/۴۱۵	۱۲/۶۲۰	۴۹/۵۲۶
ارتباطی	A ₄₅ , A ₅₇ , A ₅₈ , A ₅₉ , A ₆₀ , A ₆₁ , A ₆₂	۲/۶۴۲	۸/۴۷۶	۵۸/۰۰۲
اداری - نهادی	A ₂₃ , A ₄₁ , A ₄₂ , A ₄₃ , A ₄₄ , A ₅₄ , A ₅₅	۲/۲۶۴	۸/۱۲۱	۶۶/۱۲۳
آموزشی - پرورشی	A ₁₆ , A ₁₇ , A ₂₁ , A ₂₂ , A ₅₁ , A ₅₂ , A ₅₆	۲/۰۲۱	۵/۰۲۵	۷۱/۱۴۸
زیرساختی	A ₄₆ , A ₆₃ , A ₆₄ , A ₆₅ , A ₆₆ , A ₆₇ , A ₆₈	۱/۹۹۵	۴/۹۸۷	۷۶/۱۳۵
بهداشتی - درمانی	A ₁₂ , A ₁₅ , A ₁₉ , A ₃₇ , A ₃₈ , A ₄₃ , A ₄₇ , A ₄₈ , A ₄₉ , A ₅₀ , A ₅₄	۱/۶۷۵	۴/۲۴۱	۸۰/۷۹۲

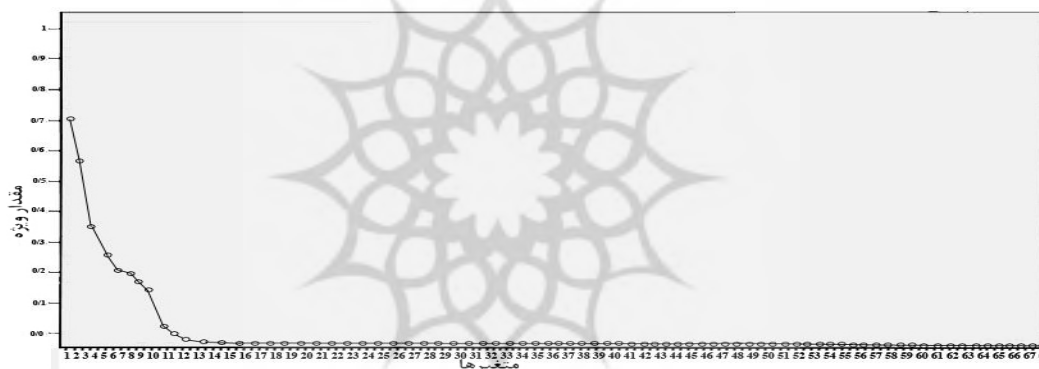
مأخذ: نویسندگان، ۱۳۹۴

را توضیح می‌دهد به عنوان مهم‌ترین عامل معرفی می‌گردد چرا که با نه شاخص، بارگذاری شده و

در این تحلیل با توجه به این که معیار جمعیت شناختی به تنهایی ۲۱/۶۵۲ درصد از واریانس

آموزشی و پرورشی دارای هفت عامل بارگذاری شده است و با مقدار ویژه‌ی $2/021$ حدود $5/025$ درصد از واریانس را توضیح می‌دهد. عامل زیرساختی با مقدار ویژه‌ی $1/995$ ، $0/987$ درصد از واریانس را با هفت شاخص بارگذاری شده توضیح می‌دهد. در نهایت مقدار ویژه‌ی عامل بهداشتی برابر با $1/675$ است که $4/21$ درصد از واریانس را با 11 عامل بارگذاری شده توضیح می‌دهد. در مجموع هشت عامل فوق $80/792$ درصد از تغییرات واریانس را تبیین می‌نمایند. بعضی از شاخص‌های بارگذاری شده در این عامل‌ها در مقایسه با شاخص‌های دیگر از توان بیشتری برای تفسیر واریانس برخوردار هستند که نمودار سنگی ریزه نیز نحوه پراکندگی متغیرهای را نشان می‌دهد (شکل ۳).

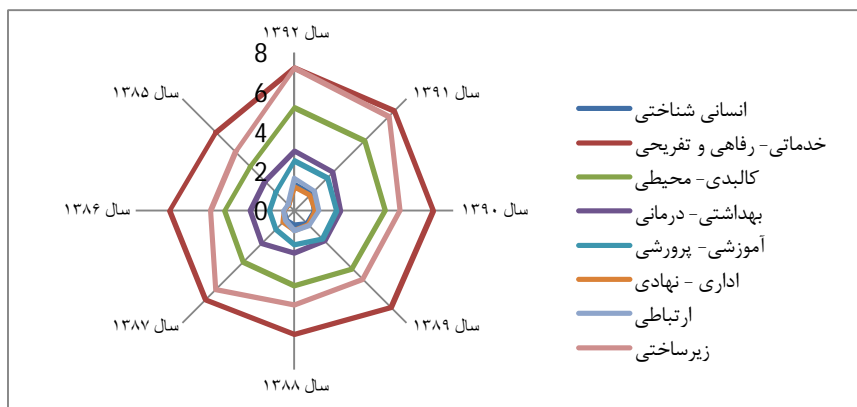
بیشترین تأثیر را در بین عوامل هشت‌گانه دارد که نشان‌دهنده وجود رابطه معنادار بین شاخص‌های قرارگرفته در این عامل است. مقدار ویژه عامل خدماتی- رفاهی و تفریحی $5/650$ است که با 13 عامل بارگذاری شده حدود $15/254$ درصد از واریانس را محاسبه و توضیح می‌دهد. عامل کالبدی- محیطی با مقدار ویژه $3/415$ ، $12/620$ درصد از واریانس را محاسبه کرده و تفسیر می‌نماید همچنین در این عامل شش عامل بارگذاری شده است. عامل ارتباطی با هفت شاخص بارگذاری شده و با مقدار ویژه $2/642$ حدود $8/476$ درصد از واریانس را محاسبه و توضیح می‌دهد. عامل اداری- نهادی با مقدار ویژه $2/264$ بوده که $8/121$ درصد از واریانس را توضیح و تفسیر می‌نماید؛ در این عامل هفت عامل بارگذاری شده است. عامل

شکل ۳: نمودار سنگ‌ریزه شاخص‌های پژوهش (نویسندگان، ۱۳۹۴).

۴۸ روستای مورد مطالعه نیز، نتایج حاصل از شکل (۴) نشان می‌دهد که از سال ۱۳۸۵ لغایت ۱۳۹۲ بیشترین حجم سرمایه‌گذاری مربوط به امکانات خدماتی- رفاهی بوده است که در طول هشت سال در مجموع $52/717$ میلیارد تومان سرمایه‌گذاری شده است. عامل بعدی مربوط به امکانات زیرساختی بوده که شامل برق، آب شرب، گاز و... بوده که در طول هشت سال $43/013$ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری صورت گرفته است. کمترین میزان سرمایه‌گذاری نیز مربوط به عامل‌های جمعیت شناختی ($6/653$ میلیارد تومان)، اداری- نهادی ($7/091$ میلیارد ریال) و ارتباطی ($7/986$ میلیارد تومان) بوده است.

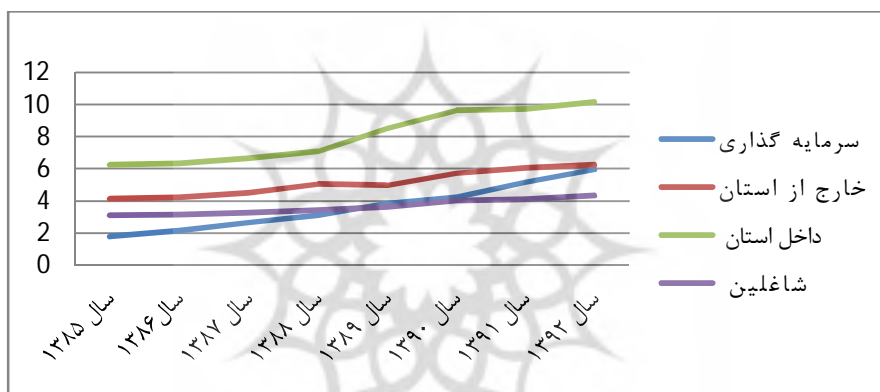
نمودار سنگ‌ریزه تعداد شاخص‌هایی که بیشترین تأثیر را داشته‌اند نمایش می‌دهد. در واقع این نمودار تصویری از واریانس کلی مربوط به هر تمامی شاخص‌های ۶۸ گانه است؛ بنابراین همان‌طوری که از نمودار سنگ‌ریزه هم پیداست به ترتیب شاخص‌های مردان شاغل ($0/754$)، نرخ رشد جمعیت ($0/715$)، تعداد جاذبه‌های طبیعی ($0/613$)، وجود دکل مخابرات ($0/591$)، وسیله نقلیه عمومی ($0/582$)، فضای سبز ($0/565$)، جمع‌آوری زباله‌ها ($0/525$)، مسافرخانه ($0/501$)، راه آسفالت ($0/312$)، مرکز راهنمای گردشگر ($0/287$) و وجود پاسگاه انتظامی ($0/251$) بیشترین تأثیر مثبت را داشته‌اند. در رابطه با میزان سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های روستایی در

شکل ۴: توزیع سرمایه‌گذاری در زیرساخت روستاهای گردشگری استان (نویسندگان، ۱۳۹۴)

شده به مناطق روستایی نیز مطابق با نمودار (۵) بوده است.

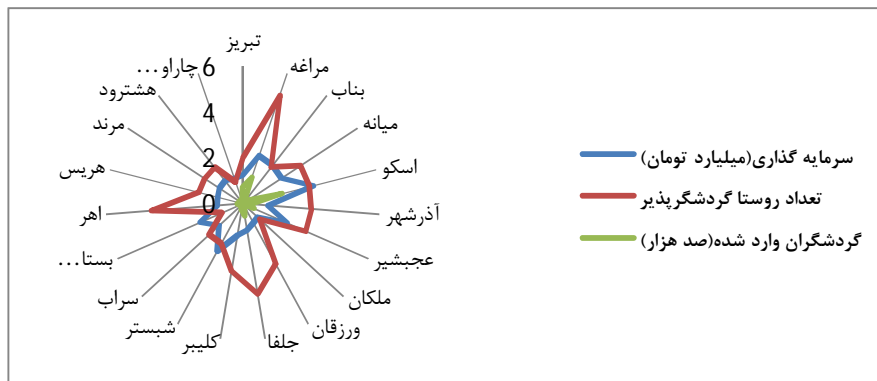
نتایج حاصل از بررسی ارتباط بین میزان سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها با تعداد گردشگران وارد

شکل ۵: ارتباط سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها با تعداد گردشگران وارد شده (نویسندگان، ۱۳۹۴)

گردشگران وارد شده در سال ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۰ با کاهش مواجه بوده است که علت عمده‌ی آن مربوط به سهمیه‌بندی بنزین بوده که منجر به کاهش ورود گردشگرانی است که از خارج استان وارد این روستاهای فوق شده‌اند و در مقابل در همین بُرهه‌ی زمانی تعداد گردشگران داخل استانی وارد شده، به دلیل بُعد مسافت کمتر با شیب بیشتری افزایش یافته است؛ همچنین میزان بررسی‌های مربوط به میزان سرمایه‌گذاری به تفکیک شهرستان نیز نشان می‌دهد که بیشترین میزان سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها مربوط به شهرستان اُسکو، تبریز و شهرستان مراغه بوده است.

شیمای کلی نمودار بیانگر وجود اثر مثبت بین سرمایه‌گذاری در زمینه‌ی گردشگران و میزان بازدید گردشگران از این روستاها را نشان می‌دهد. بر اساس آمار موجود در سال ۱۳۸۵، میزان کل سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های هشت‌گانه (۶۸ متغیر) در ۴۸ روستای مورد مطالعه برابر با ۱/۸ میلیارد تومان بوده که در سال ۱۳۹۲ به حدود ۵/۹۸ میلیارد تومان رسیده است. هم‌زمان با افزایش سطح سرمایه‌گذاری، تعداد گردشگران وارد شده به این روستاها نیز در سال ۱۳۸۵ برابر با ۱۰۳۸۹۷۶ نفر بوده که با ۶۳/۴۰ درصد افزایش به حدود ۱۶۳۹۹۵۹ نفر در سال ۱۳۹۲ رسیده است. همچنین بررسی‌های نمودار فوق نشان می‌دهد که با وجود سیر صعودی سرمایه‌گذاری، میزان

شکل ۶: میزان سرمایه‌گذاری و گردشگران وارد شده به روستاها (نویسندگان، ۱۳۹۴).

برخورداری روستاهای گردشگری پذیر استان از امکانات و زیرساخت‌ها نموده است. در این مرحله به منظور جمع‌آوری داده‌ها و همچنین وزن دهی امتیاز روستاهای مورد مطالعه میانگین روستاها از نظر تمامی ۷۱ متغیر به دست آمده است.

در این مرحله با استفاده از مدل ویکور اقدام به اولویت‌بندی سطح برخورداری روستاهای گردشگری پذیر استان آذربایجان شرقی از امکانات و زیرساخت‌ها نموده است. به دلیل حجم زیاد روستاهای مورد بررسی و همچنین طولانی بودن فرآیند محاسبات مدل ویکور در این قسمت فقط نتایج نهایی مربوط به سطح

جدول ۵: رتبه‌بندی متغیرها از نظر اولویت سرمایه‌گذاری

نام متغیر	میزان ویکور	میانگین ویکور	اولویت سرمایه‌گذاری
هتل (۰/۸۸۶)، تبلیغات (۰/۸۸۰)، مسافرخانه (۰/۸۵۴)، جاذبه‌های طبیعی (۰/۸۲۷)، آنتن دهی موبایل (۰/۸۱۸)، اینترنت (۰/۸۰۹)، فروشگاه (۰/۸۰۳)، راه آسفالت (۰/۸۰۱)	۰/۸۶۵	۰/۰۸ - ۱	اول
آموزش تخصص کارکنان حوزه گردشگری (۰/۷۹۵)، مرکز خدمات گردشگری (۰/۸۸۲)، شعبه بانک (۰/۸۷۹)، اورژانس (۰/۸۶۱)، سفره‌خانه سنتی (۰/۷۳۲)، حمام عمومی (۰/۷۱۲)، وسیله نقلیه عمومی (۰/۶۸۳)، نانوایی (۰/۶۵۰)، بقالی (۰/۶۳۷)، هلال احمر (۰/۶۰۸)	۰/۷۳۲	۰/۸ - ۰/۶	دوم
پارک عمومی (۰/۵۸۵)، مکانیک (۰/۵۸۰)، آب شرب (۰/۵۷۱)، گاز (۰/۵۶۸)، برق (۰/۵۶۶)، بوستان روستایی (۰/۵۶۳)، جاذبه‌های انسانی (۰/۵۵۱)، پمپ‌بنزین (۰/۵۱۷)، پاسگاه نیرو انتظامی (۵۰۱)، محل بازی کودکان (۰/۴۸۸)، دهیاری (۰/۴۷۰)، دفتر مخابرات (۰/۴۶۳)، فضای سبز (۰/۴۵۷)، مسجد (۰/۴۵۱)، امام‌زاده (مراکز مذهبی) (۰/۴۴۴)، سیستم دفع زباله (۰/۴۳۱)، داروخانه (۰/۴۲۹)، خانه بهداشت (۰/۴۲۱)، مرکز زایمان (۰/۴۱۶)، پزشک (۰/۴۱۲)، خانه بهداشت (۰/۴۰۹)، آتش‌نشانی (۰/۴۰۸)، قصابی (۰/۴۰۸)، دفتر مخابرات (۰/۴۰۶)، سلمانی (۰/۴۰۴)، شرکت تعاونی گردشگران (۰/۴۰۲)	۰/۵۰۲	۰/۶ - ۰/۴	سوم
طرح هادی (۰/۳۸۰)، سیستم تصفیه آب (۰/۳۷۷)، سالن ورزشی (۰/۳۶۵)، برق اضطراری (۰/۳۵۴)، شورای اسلامی فعال (۰/۳۴۶)، شورای حل اختلاف (۰/۳۴۰)، مهدکودک (۰/۳۱۵)، مدرسه ابتدایی (۰/۳۱۰)، مدرسه راهنمایی (۰/۲۸۰)، دبیرستان (۰/۲۷۳)، فنی و حرفه‌ای (۰/۲۵۶)، صندوق پست (۰/۲۴۰)، دفتر پست (۰/۲۳۱)، مردان شاغل (۰/۲۲۹)، مدرسه شبانه‌روزی (۰/۲۱۱)، دفتر فروش روزنامه و مجلات (۰/۲۰۴)	۰/۳۴۴	۰/۴ - ۰/۲	چهارم
زنان محصل (۰/۱۸۷)، جمعیت (۰/۱۸۰)، بعد خانوار (۰/۱۷۰)، آموزشگاه و رادیولوژی (۰/۱۶۹)، بیکاری زنان (۰/۱۵۷)، نرخ رشد جمعیت (۰/۱۴۶)، مردان شاغل (۰/۱۳۸)، بیکاری مردان (۰/۱۳۱)، دامپزشک (۰/۱۲۷)، مرکز خدمات جهاد کشاورزی (۰/۱۱۱)، مردان محصل (۰/۱۰۱)، کتابخانه عمومی (۰/۰۹۹)	۰/۱۲۲	۰ - ۰/۲	پنجم

مأخذ: نویسندگان، ۱۳۹۴

نتایج جدول مربوط به اولویت‌بندی ضرورت سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها نشان داد که اولویت اول سرمایه‌گذاری بیشتر مربوط به زیرساخت‌های رفاهی و خدماتی است این زیرساخت‌ها ۱۱/۲۶ درصد را تشکیل داده و بیشتر شامل متغیرهای اقامتی و ارتباطی هستند. اولویت بعدی از نظر ضرورت سرمایه‌گذاری نیز شامل ۱۴/۰۶ درصد از متغیرها بوده و همانند بیشتر متغیرهای گروه اول دارای کارکرد خدماتی و رفاهی هستند ولی در مقایسه با گروه اول از

اولویت سرمایه‌گذاری کمتری برخوردار هستند. اولویت سوم متغیرها از نظر ضرورت سرمایه‌گذاری نیز ۳۵/۶۱ درصد متغیرها را شامل شده و بیشتر دارای کارکرد بهداشتی و خدمات عمومی هستند. گروه بعدی (چهارم) متغیرها نیز ۲۲/۵۳ درصد از مجموع کل متغیرها را شامل شده و عمدتاً دارای کارکرد نهادی و با رویکرد آموزشی هستند؛ در نهایت آخرین گروه از متغیرها نیز شامل ۱۶/۶۰ درصد از متغیرها بوده و بیشتر دارای کارکرد اجتماعی هستند.

جدول ۶: رتبه‌بندی روستاها از نظر اولویت سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های گردشگری

اولویت سرمایه‌گذاری	میانگین ویکور	میزان ویکور	نام روستا
اول	۱ - ۰/۰۸	۰/۸۹۱	خشکناپ (۰/۸۰۲)، بلوکان (۰/۸۰۸)، یای شهری (۰/۸۱۳)، بارازلو (۰/۸۱۷)، رحمانلو (۰/۸۴۸)، صور (۰/۸۵۴)، گنبد (۰/۸۶۰)، توتاخانه (۰/۸۶۹)، چنار (۰/۸۷۰)، دربند (۰/۸۸۲)، علویان (۰/۹۱۹)، نوا (۰/۹۴۴)، بزوجیق (۰/۹۵۴)، چکان (۰/۹۶۸)، ورجوی (۰/۹۶۹)، جمال‌آباد (۰/۹۷۵)، اوراسین (۰/۹۹۲)
دوم	۰/۸ - ۰/۶	۰/۷۰۴	مقصودلو (۰/۶۱۴)، اسماعیل‌کندی (۰/۶۲۵)، سرچشمه (۰/۶۲۷)، لیقوان (۰/۶۶۲)، سفیده‌خان (۰/۶۷۴)، آق منار (۰/۷۱۴)، عنصرو (۰/۷۱۷)، کندوان (۰/۷۲۴)، اسفروشان (۰/۷۴۱)، چراغیل (۰/۷۴۲)، مجارشین (۰/۷۵۲)، قرمزگل (۰/۷۸۳)، بادامیار (۰/۷۸۹)
سوم	۰/۶ - ۰/۴	۰/۵۱۸	زنوزق (۰/۴۲۰)، جوشین (۰/۴۴۲)، کاسین (۰/۴۹۵)، کندلج (۰/۵۱۲)، دیوجان (۰/۵۴۴)، عیش‌آباد (۰/۵۴۹)، سهول (۰/۵۸۷)، سرکنددیزج (۰/۵۹۵)
چهارم	۰/۴ - ۰/۲	۰/۳۰۸	مکیدی (۰/۲۵۷)، کردشت (۰/۲۶۴)، اینه‌لو (۰/۲۶۵)، آشتین (۰/۲۷۸)، دوزال (۰/۲۸۰)، نوجه مهر (۰/۳۳۸)، پشتاب (۰/۳۳۹)، استمال (۰/۳۶۴)، چیناب (۰/۳۸۷)
پنجم	۰ - ۰/۲	۰/۱۷۰	پیرسقا (۰/۱۷۰)

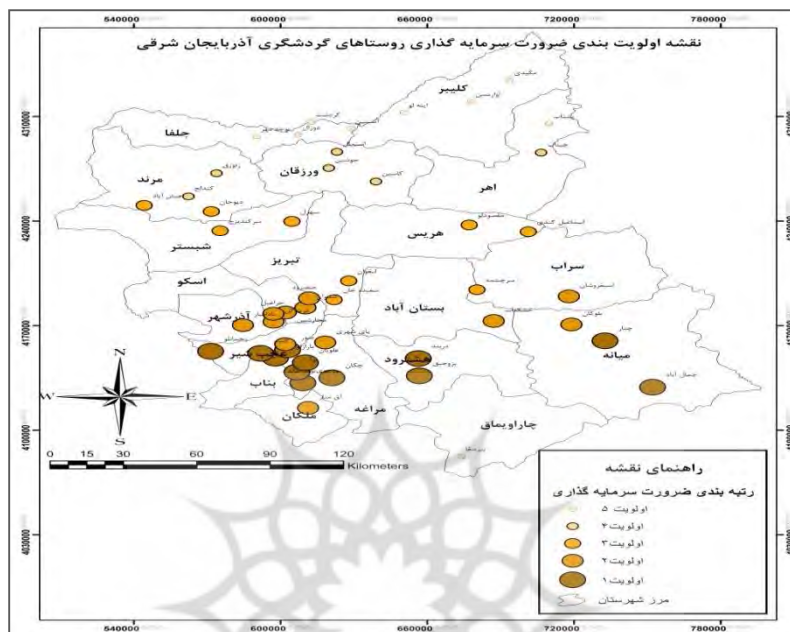
مأخذ: نویسندگان، ۱۳۹۴

در جدول (۵) روستاهای گردشگری پذیر استان آذربایجان شرقی به ترتیب اولویت‌بندی شده و روستاهایی مانند پیرسقا (۰/۱۷۰)، مکیدی (۰/۲۵۷)، کردشت (۰/۲۶۷) از سطح برخورداری بالا و روستاهایی مانند اوراسین (۰/۹۹۲)، جمال‌آباد (۰/۹۷۵)، ورجوی (۰/۹۶۹) کمترین سطح برخورداری را داشته‌اند؛ همچنین برابر جدول فوق، ۰/۰۸ درصد روستاها (یک روستا) در وضعیت بسیار برخوردار، ۱۸/۷۵ درصد روستاها (۹ روستا) از برخورداری مناسب، ۱۶/۶۶ درصد روستاها (۸ روستا) در وضعیت برخورداری نیمه مناسب، ۲۷/۰۸ درصد روستاها (۱۳ روستا) از وضعیت برخورداری نامناسب و ۳۵/۴۱ درصد روستاها (۱۷ روستا) در وضعیت برخورداری

بسیار نامناسب قرار گرفتند. سطح برخورداری کل استان نیز برابر با ۰/۶۵۴ است که بیانگر سطح برخورداری نامناسب است. رتبه‌بندی فوق بیانگر جایگاه روستاها از نظر انطباق زیرساخت‌ها با تعداد گردشگران وارد شده به روستاها بوده است. دوم اینکه مشخص شد روستاهایی مانند کندوان، چکان، علویان، نوا، گنبد، بارازلو که نسبت به دیگر روستاها، تعداد بیشتری از گردشگران را در طول یک سال به خود اختصاص داده‌اند ولی به دلیل ناکافی بودن زیرساخت‌ها با نیازهای گردشگران در انتهای جدول رتبه‌بندی ویکور قرار گرفتند. البته این امر در رابطه با نوع زیرساخت‌ها متفاوت بوده است به عنوان مثال روستاهایی که فاصله کمتری با مرکز استان داشته-

نزدیکی این روستاها به قطب‌های جمعیتی بزرگ مانند تبریز، مراغه تبعیت کرده است؛ به عبارتی روستاهایی که نزدیک مراکز بزرگ جمعیتی قرار گرفتند از تعداد گردشگران بیشتری را به خود جذب نمودند.

انداز نظر برخورداری از متغیرهای جمعیت‌شناختی نسبت به دیگر روستاها از وضعیت مناسب‌تری برخوردار هستند، ولی در مورد سایر زیرساخت‌ها صادق نیست؛ همچنین نتایج جدول فوق نشان داد که میزان گردشگران واردشده به روستاها به میزان

شکل ۷: اولویت‌بندی ضرورت سرمایه‌گذاری در روستاهای گردشگرپذیر استان (نویسندگان، ۱۳۹۴)

بیشتر به دلیل نزدیکی روستاهای این شهرستان به آزادراه زنجان به تبریز و در شهرستان هشترود نیز به دلیل نزدیکی راه ارتباطی مراغه به تهران بوده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

همان‌طوری که در این مقاله بحث شد گردشگری در رشد و توسعه اقتصادی کشورها و به خصوص کشورهای در حال توسعه نقش و اهمیتی بسزا دارد. به گونه‌ای که گروهی به آن به منزله فعالیتی اقتصادی و در نتیجه یک صنعت می‌نگرند. با توجه به مطالب فوق، به‌منظور بهبود عملکرد توسعه در مناطق روستائی استان آذربایجان شرقی و لزوم شناخت متغیرهای مؤثر در توسعه گردشگری این‌گونه مناطق و همچنین اولویت‌بندی آنها از نظر میزان اهمیت سرمایه‌گذاری در این پژوهش جهت تعیین سطوح برخورداری ۴۸ روستای گردشگرپذیر استان آذربایجان شرقی، ۶۸ متغیر نرم‌سازی شده با استفاده از تکنیک

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل شکل (۷) نشان می‌دهد که در محدوده جنوب غربی استان و در شهرهایی مانند اسکو، آذرشهر، عجب‌شیر و مراغه تعداد بیشتری از روستاهای دارای جاذبه‌ی گردشگری در مقایسه با روستاهای شمالی استان واقع شده است. همچنین روستاهای واقع در جنوب غربی استان در مقایسه با روستاهای گردشگر پذیر شمال استان از نظر اولویت سرمایه‌گذاری از اولویت بالاتری برخوردار هستند؛ که دلیل این امر را می‌توان در نزدیکی نسبی این روستاها به مرکز استان که این نزدیکی باعث مراجعت بیشتر گردشگران از شهر تبریز به این روستاها بوده است و همچنین نزدیکی این روستاها به روستای توریستی کندوان نیز در میزان جذب گردشگر بیشتر اثرگذار بوده است. از طرفی نتایج حاصل از بررسی نشان داد که در اولویت بودن سرمایه‌گذاری در روستاهای شهرستان‌های میانه

تحلیل عاملی به ۸ عامل معنی‌دار تقلیل یافت و سهم هر عامل در توسعه مشخص شد. مجموع ۸ عامل یادشده جمعاً ۸۰/۷۹ درصد از واریانس را می‌پوشاند و عامل اول (جمعیت‌شناختی) به تنهایی ۲۱/۶۵ درصد را محاسبه می‌کند و عوامل بعدی به ترتیب ۱۵/۲۵، ۱۲/۶۲، ۸/۴۷، ۸/۱۲، ۵/۰۲، ۴/۹۸ و ۴/۲۴ درصد از واریانس را محاس کرده و توضیح می‌دهند. همچنین بر اساس نتایج حاصل از بررسی‌ها در زمینه نحوه توزیع امکانات و زیرساخت‌های گردشگری مناطق روستایی استان آذربایجان شرقی، یافته‌های پژوهش نشان داد که در سال‌های اخیر بیشترین سرمایه‌گذاری مربوط به زیرساخت‌های رفاهی، خدماتی و تفریحی و کمترین میزان سرمایه‌گذاری مربوط به عامل جمعیت‌شناختی و اداری - نهادی بوده است. از طرفی متناسب با این افزایش سرمایه‌گذاری میزان ورود گردشگران با وجود تأثیرپذیری جزئی از شرایط اقتصادی جامعه و همچنین تصمیمات گرفته شده از سوی مدیریت کلان کشور، افزایش یافته و این افزایش یافتگی تعداد گردشگران بیشتر مربوط به امکانات رفاهی، خدماتی و تفریحی و در مرحله بعد متأثر از عامل زیرساختی (برق، گاز، آب آشامیدنی و...) بوده است؛ همچنین بیشترین میزان سرمایه‌گذاری مربوط به شهرستان‌های اسکو، تبریز و مراغه بوده که متناسب با این میزان سرمایه‌گذاری بیشترین میزان بازدید گردشگران نیز مربوط به این شهرستان‌ها بوده است. نتایج حاصل از پیاده‌سازی مدل ویکور نشان داد که دو گروه اول متغیرها با ۲۵/۳۴ درصد دارای بیشترین ضرورت سرمایه‌گذاری بوده و عمدتاً دارای کارکرد خدماتی و راهی دارند با ۲۵/۳۴ سپس سطح‌بندی بر اساس شاخص‌های مورد مطالعه با استفاده از مدل ویکور صورت گرفته که در نهایت روستاها از لحاظ سطح برخوردار از امکانات در پنج سطح رتبه‌بندی شدند. بر اساس سطح‌بندی صورت گرفته ۰/۰۸ درصد (با یک روستا) در سطح توسعه بسیار مناسب و ۱۸/۷۵ درصد (با نه روستا) در سطح مناسب و ۱۶/۶۶ درصد (با هشت روستا) در سطح نیمه مناسب قرار گرفته‌اند این در حالی است که بیش

از ۶۴/۵۱ درصد (۳۰ روستا) در وضعیت نامناسب و بسیار نامناسب قرار گرفتند؛ بنابراین با توجه به ضرایب برخورداری می‌توان ادعا کرد که میزان برخورداری روستاهای گردشگرپذیر استان آذربایجان شرقی از جنوب به شمال و با دور شدن از مرکز استان افزایش می‌یابد ولی این افزایش یافتگی نه به خاطر برخورداری بیشتر از امکانات بلکه به خاطر مراجعت کمتر گردشگران بوده است. به عبارتی امکانات روستاهای نزدیک به مرکز استان که قطب جمعیتی تبریز در آن قرار داشته است، جوابگوی نیازهای گردشگران نیست؛ همچنین علت این که روستاهای جنوبی استان در مقایسه با روستاهای شمالی استان تعداد بیشتری گردشگر به خود جذب کرده‌اند این است که اولاً کشیدگی مساحت استان به سمت شمال باعث پراکندگی روستاهای گردشگرپذیر شده و کوهستانی بودن منطقه نیز دسترسی به این روستاها را نسبت به روستاهای جنوبی استان مشکل‌تر نموده است؛ بنابراین با در نظر گرفتن نتایج حاصل از این پژوهش که شامل ابعاد فضایی، جمعیتی و زیرساختی روستاهای گردشگرپذیر را بررسی نموده است پیشنهادهای به صورت زیر برای رفع موانع و درنهایت برخورداری هرچه بیشتر روستاها ارائه می‌گردد:

بهتر است که همواره نیازسنجی واقعی از امکانات موجود و همچنین نیازها و خواست‌های گردشگران صورت گیرد تا بتوان با برآورده نمودن علمی و منطبق بر واقعیات نیازهای گردشگران را به بهترین شکل پاسخ داد.

با وجود این که بیشترین متغیرها مربوط به متغیرهای مورد بررسی در این پژوهش در قالب عامل جمعیت‌شناختی جای گرفتند ولی توسعه‌ی گردشگری بیشترین از عامل‌های رفاهی - خدماتی و تفریحی و همچنین عامل زیرساختی تأثیر پذیرفته است بنابراین در سرمایه‌گذاری‌های آتی به این دو عامل توجه ویژه گردیده و اقدام با ایجاد زیرساخت‌هایی مانند اماکن اقامتی، سرویس بهداشتی، خدمات تعمیر خودرو و... نمود

با توجه به این که حجم بازدید گردشگران از

- براری. ۱۳۹۲. تحلیل شاخص‌های توسعه و سطح‌بندی دهستان‌های استان یزد، جغرافیا و توسعه، دوره ۱۱، شماره ۳۰، صص ۸۶ - ۷۱.
۹. قنبری، ابوالفضل، آدمی، معصومه. ۱۳۹۷. نقش گردشگری در تغییرات زندگی ساکنان مقصد (نمونه مورد مطالعه: شهر تبریز). مجله آمایش جغرافیایی فضا، دوره ۸، شماره ۲۸، صص ۱۹۰-۱۶۹.
۱۰. محمدی یگانه، بهروز؛ عینالی، جمشید؛ بیگدلی، اعظم. ۱۳۹۵. نقش کارآفرینی در توسعه مناطق روستایی با تأکید بر گردشگری (مطالعه موردی: دهستان حصار ولیعصر شهرستان آوج)، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۶، شماره ۱۲، صص ۲۰۴-۱۹۳.
۱۱. ملکی، سعید؛ کاملی فر، محمدجواد؛ کاملی فر زهرا. ۱۳۹۷. تحلیل فضایی شاخص‌های توسعه اقتصاد منطقه‌ای در استان آذربایجان شرقی، مجله آمایش جغرافیایی فضا، دوره ۸، شماره ۲۷، صص ۶۴-۵۳.
۱۲. مهدیان بروجنی، محسن، احمدوند، مصطفی. ۱۳۹۳. واکاوی موانع و چالش‌های توسعه گردشگری روستایی در منطقه دنا؛ دیدگاه جامعه میزبان، جغرافیا و آمایش شهری، دوره ۴، شماره ۱۰، صص ۱۲۷-۱۱۳.
13. Boers, B. and Cottrell, S. 2007. Sustainable tourism infrastructure planning: A GIS-supported approach. *Tourism Geographies* 9(1): 1-21
14. Bülent Yılmaz, İsmet Daşdemir, Erdoğan Atmış, Wietze Lise, 2010. Factors affecting rural development in turkey: Bartın case study, in *Forest Policy and Economics* 12 (2010) 239-249.
15. Cawley, M. and Gillmor, D.A. 2008. Integrated rural tourism: Concepts and Practice. *Annals of Tourism Research* 35(2): 316-337.
16. Deller, S. 2013. Rural poverty, tourism and spatial heterogeneity. *Annals of Tourism Research* 37(1): 180-205.
17. Ferguson, L. 2007. The United Nations World Tourism Organisation. *New Political Economy* 12(4): 557-568.
18. George, E.W. et al, 2009. Rural tourism development: Localism and cultural change, Channel View Publications Bristol.
19. Hua, Z. 2006. On the Theory of Rural Tourism Stakeholders in China A Case Study on the Hongsha Village in

روستاهاى پیرامونى روستای کندوان بیشتر از دیگر روستاها بوده است بنابراین می‌توان در شمال استان نیز یکی یا دو روستا را که نسبت به دیگر روستاها از قابلیت بیشتر برای جذب گردشگری دارد، انتخاب و از طریق آن زمینه را برای ورود گردشگران به سایر روستاها فراهم نمود. با توجه به تمرکز نسبی روستاهای گردشگری پذیر در نیمه‌ی جنوبی استان و همچنین در اولویت بودن سرمایه‌گذاری در این نواحی بهتر است که تمرکز آتی برنامه‌ها به این سمت سوق داده شود.

منابع

۱. امیری، مقصود؛ دارستانی فراهانی، احمد. ۱۳۹۲. تصمیم‌گیری با معیارهای چندگانه، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاهی کیان.
۲. تقدیسی، احمد؛ وارثی، حمیدرضا؛ احمدیان، مهدی؛ عسگری، حمید. ۱۳۹۴. شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری در مناطق روستایی، مطالعه موردی: مناطق روستایی شهرستان جیرفت، پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال چهارم، شماره ۹، صص ۱۴-۱.
۳. حسن‌نژاد، معصومه؛ حکیم دوست، سیدياسر. ۱۳۹۳. راهکارهای توسعه طبیعت گردی در منطقه جواهرده، رشد آموزش جغرافیا، دوره ۱۰، شماره ۱۰۶، صص ۳۶-۲۴.
۴. دهستانی، بهبود، ۱۳۸۳. برنامه‌ریزی کالبدی گردشگری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما دکتر حسین شکویی، دانشگاه تربیت مدرس.
۵. سرشماری عمومی نفوس و مسکن آذربایجان شرقی، ۱۳۹۰. استانداری آذربایجان شرقی
۶. سرور، رحیم، روستا، مجید. ۱۳۸۹. آینده‌نگری گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در مناطق شهری آذربایجان غربی و راهبردهای مدیریتی آن، مطالعات مدیریت شهری، دوره ۲، شماره ۲، صص ۲۰-۱.
۷. ضرابی، اصغر؛ علیزاده اصل، جبار؛ بهاری، عیسی. ۱۳۹۳. تحلیلی بر زیرساخت‌های گردشگری در مقصد اکوتوریستی بند ارومیه با استفاده از روش SWOT، نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی، دوره ۱۸ شماره ۴۸، ۲۱۰-۱۷۷
۸. قائد رحمتی، صفر. رضا مستوفی‌الممالکی و مهدی

- Developing sustainable rural tourism evaluation indicators. *International Journal of Tourism Research*, 13(5): 401-415.
27. Shaban, A. and Bhole, L. 2010. Regional disparities in rural development in India. *Journal of Rural Development (Hyderabad)* 19(1): 103-117.
28. Scott, D., et al. 2012. International tourism and climate change." *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 3(3): 213-232
29. Serafim, O., Gwo-Hshung, T. 2004. Compromise Solution by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS; *European Journal of Operational Research*, 156: 445-455.
30. Yang Qingjuana, Li Beia, and Li Kuia, 2011. The Rural Landscape Research in Chengdu's Urban-rural Intergration Development, in *Procedia Engineering* 2: 780-788.
31. Yan-lin, M. 2005. The Developing Direction of Guizhou Rural Tourism: Combining Environmental Tourism with Cultural Tourism [J]. *Tourism Tribune* 1: 013.
- Chengdu [J]. *Tourism Tribune* 5: 009.
20. Harwood, S. 2010. Planning for community based tourism in a remote location, *Sustainability*, 2(7): 1909-1923.
21. Iorio, M. and Corsale, A. 2012. Rural tourism and livelihood strategies in Romania. *Journal of Rural Studies* 26(2): 152-162.
22. Lamprinopoulou, C. and A. Tregear, 2011, Inter-firm relations in SME clusters and the link to marketing performance. *Journal of business & industrial marketing* 26(6): 421-429.
23. Mayer, M. et al., 2010. The economic impact of tourism in six German national parks. *Landscape and urban planning* 97(2): 73-82.
24. McAreavey, R. and McDonagh, J. 2011. Sustainable rural tourism: lessons for rural development. *Sociologia Ruralis* 51(2): 175-194.
25. Opricovic, S. and Tzeng, G.H. 2007. 'Extended VIKOR method in comparison with outranking methods', *European Journal of Operational Research*, vol. 178, no. 2, pp. 514-29
26. Park, D.B. and Yoon, Y.S. 2011.